

Zajímavý příklad křehkého a tak nezbytného vztahu organismů v přírodě

Opylování semenných porostů vojtěšky seté (*Medicago sativa*) samotářskou včelou šedosrstkou tolicovou (*Rhophitoides canus*)

Vojtěška setá je fakultativně cizosprašnou píceinou, která sice nasadí malou část semene i po samosprašení, ale jeho biologická hodnota je menší ve srovnání se semenem vzniklým po cizosprašení. Opylování vojtěšky seté je navíc poněkud komplikované pro její složitý květní, tzv. pružinový mechanismus.

Opylování

Pokud má být květ opylen pylem jiné rostliny, musí jej opylující hmyz nejdříve otevřít (rozevřít člunek), což způsobí vyvrstvení generativního sloupku (tyčinky a pestíku s bliznou), který prudce narazí do těla opylovatele, a tím dojde k vlastnímu procesu opylení. Květ se potom již nevrací do původního stavu a k opylení dochází pouze jednou. Včela medonosná velmi nerada otvírá květy vojtěšky, protože je generativním sloupkem udeřena na citlivé místo hlavy (do sosákové jámy – *fossa proboscis*), a dokonce je někdy i na delší dobu v květu uvězněná. Tato rána ji pak odrázuje od otevírání dalších květů. Včela však vojtěšku navštěvuje i nadále, ale nektar většinou vysává sosákem snadnější cestou mezi křídly a pavézou (nektar tzv. pašu je bez opylení květu). Přibližně 1–2 % květů, které včela navštíví, i přes obtíže nakonec otevře a opylí.

Pokud je k porostu vojtěšky přisunut nadbytek včelstev (tzv. převčelení, 10–12 včelstev/ha²) je výkon včely medonosné dostatečně efektivní k zajištění obvyklých výnosů vojtěškového semene.

K opylování vojtěšky je velmi dobře přizpůsobená samotářská včela – šedosrstka tolicová (*Rhophitoides canus*), která se vyskytuje i u nás – především na jižní Moravě, kde se snažíme podporovat její výskyt přímo v porostu vojtěšky. Vojtěška setá i šedosrstka tolicová jsou původem stepní druhy. Během dlouhého období se mezi nimi vytvořila vazba. Včela medonosná je druhem lestepním, a na vojtěšku se tedy v dlouhém období nemohla specializovat. Adaptace mezi šedosrstkou a vojtěškou spočívá v tom, že šedosrstka (ale i některé jiné adaptované stepní druhy solitárních včel, například pilorožka širópásnatá – *Mellita leporina*), se dokáže při otevírání květu vyhnout vyvrstvenímu se generativnímu sloupku, a rána tudíž dopadne na chitinový krunýř hlavy (zálicí), což ji nijak neznepokojí, květy otvírá i nadále, a proto je její činnost při opylování vysoce

efektivní a významná pro opylování vojtěšky. Jistou nevýhodou je méně přeletů mezi květy za minutu.

Podpora šedosrstky tolicové – *Rhophitoides canus* (Eversmann, 1852)

Pro využití této nohosběrné včely hnízdící v zemi byla zvolena metodika podpory jejího výskytu přímo v porostu vojtěšky. Vzhledem k obligátní (oligolektické) vazbě šedosrstky na vojtěšku je i její vývojový cyklus sladěn s růstovými fázemi vojtěšky. Šedosrstka tolicová je tak ideálním opylovatelem této plodiny a její výskyt v porostu lze navýšit snadno pomocí speciální agrotechniky. Metoda byla vyvinuta v České republice ve Výzkumném ústavu pícninářském v Troubsku u Brna.

Šedosrstka zimuje v zemi ve stadiu předkukly a vývoj dokončuje začátkem léta, takže první imaga se líhnou do květu první seče vojtěšky a jejich líhnutí pokračuje až do druhé seče, během níž většina samotárek odchovává i své potomstvo. V srpnu aktivita šedosrstek klesá.

Chemická ochrana u konvenčně hospodařících zemědělců se omezuje na dobu do rozkvetu první seče, protože později se již líhnou samotářky, které by tak mohly být poškozeny. V případě nutnosti je možné na konci druhé seče vojtěšku chemicky ošetřit, protože aktivita samotárek je již nízká a většina potomstva pro následující rok je chráněna v zemi. U ekologicky hospodařících zemědělců se však chemické ošetření neprovádí a tento šetrný způsob hospodaření by tak mohl vytvářet dobré podmínky pro výskyt šedosrstky tolicové a tedy pro dobré opylení vojtěšky.

Hnízdní a živné pásy

Na pozemcích jsou pro šedosrstky vytvářeny tzv. hnízdní a živné pásy. **Živné pásy** v šířce jednoho postřikovače (u konvenčních zemědělců) jsou ponechány z první seče jako zdroj potravy pro průběžně se líhnoucí šedosrstky. Vedle živných pásů se pak ponechávají hnízdní pásy (na šířku sekačky), které se udržují bez vegetace, a sa-

motářky zde hnízdí. Tyto pásy jsou důležité zvláště u velkých pozemků, protože šedosrstka má akční rádius doletu kolem 50 m od hnízda. **Hnízdní pásy** nesmí zarůst, jinak by se v něm šedosrstky neuhnízdily. Vyžadují totiž slunné polohy. Proto je velmi důležité, aby byla vhodně volena i orientace těchto pásů. Jejich podélná osa musí pokud možno spojovat východ a západ. Vhodné je udržovat hnízdní pásy i na okraji pole. Urychlí se tak migrace včel z okolních stanovišť přímo do porostu.

Šedosrstka

FOTO: Jiří Rotrekl

Vojtěška je pěstována obvykle ve 2–3 užitkových letech. Orba poškozuje hnízda samotárek jen minimálně, takže potomstvo se v další sezoně vylíhne a může se přesunout na pozemek s nově zakládaným porostem vojtěšky. Tím hustota populací této drobné včely v dané lokalitě významně narůstá a stává se v daném regionu hlavním opylovatelem vojtěšky. Opylování šedosrstkou je méně nákladné a málo náročné na odbornou práci, a proto v našich přírodních podmínkách našla své uplatnění i v praxi. V ČR jde zejména o oblasti jižní Moravy, kde je přirozený výskyt této včely dostatečně velký pro vytvoření silných populací přímo v porostu vojtěšky.

Výše uvedený příklad vazeb mezi rostlinou a opylovatelem dokladuje, jak složité a křehké jsou vazby mezi organismy navzájem a organismy a prostředím. Uvedený příklad prokazuje, že ekologické lze učinit i ekonomickým a žádaným v souladu se zajištěním zemědělské produkce. Bez zásadního přístupu a komplexních znalostí to však nelze. Těm, kterým je uvažování o respektování ekologických pravidel a příkladně podpoře včel na hony vzdálené, doporučuji pozorovat pětimilimetrovou drobnou šedosrstku při hloubení hnízda v tvrdé jílovité půdě, kde si hloubí otvor 2 mm v průměru desítky centimetrů pod povrch. Jen tento malý detail o mnohém vypovídá.

Antonín Přidal,

oddělení včelařství Mendelova zemědělská a lesnická univerzity Brno (apridal@mendelu.cz)

POZN.: První seč je využívána na píci, po té jsou lepší podmínky pro dozrávání semen.

Vojtěška

FOTO: Jiří Rotrekl